

การจัดระเบียบทางสังคม (SOCIAL ORGANIZATION)

งามพิศ สัตย์สงวน*

“การจัดระเบียบทางสังคม” เป็นหัวข้อแรกที่นักสังคมวิทยาหรือนักสังคมศาสตร์สาขาต่างๆ จะต้องให้ความสนใจ เพื่อจะได้เข้าใจสังคมที่เราอยู่อาศัย เข้าใจปัญหาต่างๆ ของสังคมและเข้าใจสาเหตุสำคัญบางประการของปัญหาสังคม แต่ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจความหมายของคำว่า การจัดระเบียบทางสังคมเสียก่อน

คำว่า “Social organization” มีความหมาย 2 อย่างที่ใช้ต่างกันในวิชาสังคมวิทยา ความหมายแรกหมายถึงองค์การทางสังคม¹ อีกความหมายหนึ่งหมายถึง “การจัดระเบียบทางสังคม” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเช่นเดียวกับศาสนา ค่านิยม ความเชื่อทางสังคม อนุกรมการณ์และสิ่งอื่นๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมา

การจัดระเบียบทางสังคม เป็นหัวข้อสำคัญหัวข้อหนึ่งของวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา การจัดระเบียบทางสังคม หมายถึงการทำให้เกิดความมีระเบียบในสังคมมนุษย์ เมื่อสังคมมีระเบียบ สังคมก็จะมีพลังมั่นคงถาวร และสมาชิกของสังคมสามารถดำเนินชีวิตของตนไปได้ ทุกสังคมจึงต้องมีการจัดระเบียบทางสังคม ถ้าไม่มีการจัดระเบียบทางสังคม สังคมมนุษย์ไม่สามารถจะคงสภาพอยู่ได้ ทุกสังคมจะมีการจัดระเบียบทางสังคมในหลักการใหญ่ๆ คล้ายกัน แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด

* งามพิศ สัตย์สงวน, ศ.บ. โบราณคดี (ศิลปากร), M.A., U. of Kansas, Ph.D., U. of Missouri ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา, คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การจัดระเบียบทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีขอบเขตกว้างขวางมาก เป็นกระบวนการที่ครอบคลุมปรากฏการณ์สังคมหลายอย่าง เริ่มจากการจัดให้มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ หลากหลาย เพื่อให้สมาชิกของสังคมยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน กฎเกณฑ์ต่างๆ เหล่านี้คือ บรรทัดฐานทางสังคม (social norms) ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ เมื่อมีการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมขึ้นแล้ว จำเป็นจะต้องมีการสนับสนุนให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐานเหล่านั้น นอกจากบรรทัดฐานทางสังคมแล้ว สังคมยังสร้างกฎเกณฑ์อื่น ๆ ขึ้นมาสนับสนุนบรรทัดฐานอีกหลายอย่างเช่น ระบบค่านิยม ความเชื่อทางสังคม อุดมการณ์ ระบบสัญลักษณ์ และสถาบันทางสังคม นอกจากกฎเกณฑ์ต่างๆ เหล่านี้แล้ว การจัดระเบียบทางสังคมยังเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์อีกหลายอย่าง เช่น สถานภาพ (status) และบทบาท (role) บรรทัดฐานทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่ผูกพันอยู่กับสถานภาพ และสถานภาพเกี่ยวข้องกับบทบาทอย่างใกล้ชิด หัวข้อที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของการจัดระเบียบทางสังคมคือ การจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) เมื่อพูดถึงการจัดระเบียบทางสังคมจึงจำเป็นต้องกล่าวถึงหัวข้อย่อยต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ตั้งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms)

บรรทัดฐานทางสังคม คือ แบบแผนพฤติกรรมที่เป็นที่คาดหวังของสังคม เป็นมาตรฐานที่สมาชิกของสังคมถูกคาดหวังให้ปฏิบัติตาม จึงเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป

ในสังคมต่างๆ จะประกอบไปด้วยกลุ่มคน และปัจเจกชนจำนวนมากมาย ในแต่ละวัยคนเหล่านั้นมีการติดต่อสมาคมกับคนอื่นอีกจำนวนหนึ่งโดยที่ส่วนใหญ่ไม่รู้จักรักกันเป็นส่วนตัว ไม่รู้จักชื่อของกันและกันมาก่อนเลย แต่ก็สามารถจะติดต่อทำธุรกิจของแต่ละคนไปได้ การกระทำทางสังคมกับคนที่เราไม่รู้จักจำนวนหนึ่งในแต่ละวันเป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม คำตอบอยู่ที่บรรทัดฐานทางสังคมที่ทุกสังคมมี บรรทัดฐานทางสังคมทำให้การกระทำทางสังคมระหว่างคนเป็นจำนวนมากเป็นไปได้แม้ไม่รู้จักรักกันก็ตาม ทำให้สมาชิก

แต่ละคนของสังคมทำกิจกรรมประจำวันของเขาได้ก็ โดยไม่ต้องตัดสินใจมากกว่าในแต่ละช่วงเวลาเขาต้องทำอะไรบ้าง และทำอย่างไร หน้าที่ของบรรทัดฐานจึงอยู่ตรงนี้คือ ลดความจำเป็นที่จะต้องตัดสินใจในสภาพการณ์ทางสังคมต่าง ๆ ที่คนต้องเผชิญและมีส่วนร่วมถ้าปราศจากบรรทัดฐานทางสังคม สมาชิกแต่ละคนของสังคมคงต้องเผชิญกับปัญหาในการตัดสินใจตลอดเวลาว่า จะทำอย่างไรในปรากฏการณ์ทางสังคมประเภทต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งอาจจะผิดพลาดมากบ้างน้อยบ้าง บรรทัดฐานทางสังคมทำให้สมาชิกแต่ละคนของสังคมทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเขาไปได้โดยไม่ต้องคิด เพราะทำจนเคยชินกลายเป็นนิสัย และบางอย่างกลายเป็นประเพณีไป

ประเภทของบรรทัดฐานทางสังคม

กฎเกณฑ์ที่เรียกว่า บรรทัดฐานทางสังคมนั้นมีอยู่หลายประเภท นักสังคมวิทยาบางคนเช่น Bierstedt³ ได้ให้รายชื่อของบรรทัดฐานประเภทต่าง ๆ ไปได้ถึง 14 ประเภทด้วยกันคือ ประเพณี, สิ่งต้องห้าม (taboos), สมัยนิยม (fashion), ความนิยมชั่วคราว (fad), งานพิธี (ceremonies), พิธีกรรม (rites), มารยาททางสังคม (etiquette), กฎเกณฑ์ (rules), ข้อบังคับ (regulations), กฎหมาย, วิถีประชา, จารีต, ข้อบัญญัติ (statutes) และข้อตกลงหรืออนุสัญญา (conventions) เมื่อพิจารณารายชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ จะเห็นว่าบางคำมีความหมายคล้าย ๆ กัน โดยทั่วไปนักสังคมวิทยาส่วนมากจะแบ่งบรรทัดฐานทางสังคมออกเป็น 3 ประเภทคือ วิถีประชา จารีต และกฎหมาย รายชื่อทั้งหมดของบรรทัดฐานที่ Bierstedt พูดยัง สามารถจัดเข้าอยู่ใน 3 ประเภทใหญ่ของบรรทัดฐานได้ทั้งหมด

โดยทั่วไปบรรทัดฐานทางสังคมอาจมีลักษณะที่เป็นข้อบังคับให้ทำตาม (prescriptive) หรืออาจเป็นข้อห้ามไม่ให้ทำ (proscriptive) ก็ได้ และบางทีบรรทัดฐานทางสังคมจะออกมาเป็นคู่ ๆ เช่นให้ทุกคนใส่เสื้อผ้า และห้ามไม่ให้แก้ผ้าในที่สาธารณะ นิสิตทุกคนต้องสอบวิชาต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัย และห้ามไม่ให้ขอความช่วยเหลือจากเพื่อนในเวลาสอบ เป็นต้น

วิถีประชา (Folkways)*

วิถีประชาเป็นมโนทัศน์ที่ William C. Sumner เป็นผู้สร้างขึ้นจากหนังสือที่มีชื่อของเขาชื่อว่า "Folkways" (1907) ในบางครั้ง Sumner ใช้วิถีประชาในความหมายเดียวกัน "จารีต" (mores) ซึ่งเป็นบรรทัดฐานอีกประเภทหนึ่ง นักสังคมวิทยาบางคน เช่น Dressler & Carns^๑ เห็นคล้ายตาม Sumner ว่าวิถีประชาและจารีตมีความหมายเหมือนกัน จึงแบ่งบรรทัดฐานออกเป็นแค่ 2 ประเภท คือ วิถีประชาที่รวมจารีตไว้ด้วย และกฎหมาย แต่ผู้เขียนเห็นว่าวิถีประชาและจารีตมีความหมายต่างกันมาก จึงควรแยกออกจากกัน

วิถีประชา คือบรรทัดฐานทางสังคมประเภทที่มีความสำคัญน้อยในสังคม ทั้งนี้เพราะการทำผิดวิถีประชาจะมีผลกระทบต่อสังคมโดยส่วนรวมน้อย วิถีประชาตามความหมายของ Sumner หมายถึง พฤติกรรมที่คาดหวังว่าปัจเจกชนจะทำหรือไม่ทำอะไร ในสถานการณ์ต่าง ๆ ประจำวัน

แม้วิถีประชาจะเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่สำคัญน้อย แต่มันมีประโยชน์มากสำหรับคนจำนวนมากที่อยู่สังคมเดียวกัน ในแต่ละวันคนเหล่านั้นสามารถดำเนินชีวิตของตัวไปได้และมีการกระทำทางสังคมต่อกันได้ ก็เพราะมีวิถีประชาเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน วิถีประชาจึงเป็นพฤติกรรมที่คนจำนวนมากเห็นว่าเหมาะสมถูกต้องในสถานการณ์นั้น ๆ วิถีประชาเป็นพฤติกรรมที่มีขอบข่ายกว้างขวาง ครอบคลุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของสังคมไว้เกือบหมด เช่น การแต่งกาย การพูดจาปราศรัยกัน การปฏิบัติต่อกันระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อยและมารยาททางสังคมต่าง ๆ เป็นต้น

แต่ละสังคมจะมีวิถีประชาเกี่ยวกับการแต่งกาย คือการแต่งกายที่เหมาะสม ในสถานการณ์ต่าง ๆ โดยมีปัจจัยของเพศ วัย และสถานภาพทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง ใน

* คำว่า Folkways ในภาษาไทยบางทีใช้คำว่าวิถีชาวบ้าน ในบทความนี้จะใช้ว่า วิถีประชา

สังคมไทยมีวิถีประชาที่กำหนดว่าผู้ที่ไปงานศพ ควรใส่สีดำ แต่ถ้าไปงานรื่นเริง เช่น งานแต่งงานควรใส่สีสด ๆ การพุดจาปราศรัยกันเป็นวิถีประชาอีกประเภทหนึ่ง แต่ละสังคมจะมีวิถีประชาที่กำหนดว่าชายหญิง ผู้ใหญ่ผู้น้อยควรพุดจากกันอย่างไร ควรใช้ภาษาหรือคำพุดอย่างไร ในสังคมไทยจะมีคำทักทายว่า “สวัสดี” เมื่อเจอกัน ถ้าผู้พุดเป็นผู้น้อยและกำลังทักทายผู้ใหญ่ซึ่งเป็นอาจารย์ ผู้น้อยจะยกมือไหว้อย่างนอบน้อมพร้อมกับกล่าวคำว่า “สวัสดี” ผู้ใหญ่จะรับไหว้และกล่าวสวัสดิคตอบ ผู้น้อยเมื่อเดินผ่านผู้ใหญ่จะก้มตัวเล็กน้อย วิถีประชายังกำหนดมารยาทในการรับประทานอาหารด้วยว่า ควรจะทำอย่างไรในที่สาธารณะ กำหนดแบบแผนการปฏิบัติต่อกันระหว่างฆราวาสและสมณะเพศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างสตรีและพระสงฆ์ นักสังคมวิทยา บางคนเห็นว่า วิถีประชาเกี่ยวข้องกับประเพณีต่าง ๆ อย่างมาก และให้ความหมายของคำว่า วิถีประชาและประเพณีเหมือนกัน แต่ผู้เขียนเห็นว่า วิถีประชาต่างไปจากประเพณี และควรแยกออกจากกัน

วิถีประชาเป็นบรรทัดฐานที่เราต้องปฏิบัติตาม เพราะมันเป็นความเคยชินที่ต้องทำอย่างนั้น การปฏิบัติตามวิถีประชาไม่ได้ถูกบังคับโดยกฎหมาย หรือหน่วยที่ตั้งขึ้นโดยเฉพาะโดยรัฐบาล ไม่มีกฎหมายใดบังคับให้ร้านอนบนที่นอน กินอาหารตอนเช้าใส่รองเท้า เช่นชื่อในเจตหมาย กินน้ำพริกปลาทุ ต้มน้ำจากแก้ว ทานข้าวด้วยช้อน กล่าวคำว่า “สวัสดี” เมื่อพุดกัน เราทำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้และอีกหลายสิ่งทีคล้าย ๆ กันนี้ได้โดยไม่ได้คิดเลย เพราะเราทำจนเป็นนิสัยเป็นความเคยชิน สิ่งเหล่านี้เป็นวิถีประชาในสังคมเรา สังคมอื่นอาจมีวิถีประชาที่แตกต่างไปจากของเรา จึงทำให้มีวัฒนธรรมแตกต่างกันไป

ลักษณะทั่วไปของวิถีประชา

วิถีประชาเกิดขึ้นเองโดยไม่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า เกิดจากการที่ในตอนแรก ๆ มีการทดลองพฤติกรรมหลายประเภท ในที่สุดคนจำนวนมากเห็นว่าแบบแผนพฤติกรรมนั้น ๆ เหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ และยอมรับพฤติกรรมเหล่านั้นจึงกลายเป็น

เป็นนิสัยหรือความเคยชิน เมื่อคนจำนวนมากเห็นว่าเหมาะสม วิถีประชาชนั้น ๆ จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไป

เมื่อวิถีประชาไม่ได้เกิดจากการวางแผนไว้ล่วงหน้า จึงบอกที่มาของวิถีประชาแต่ละอย่างไม่ได้ ไม่มีใครบอกได้ว่าวิถีประชาแต่ละอย่างเกิดขึ้นเมื่อไหร่ เช่น การแต่งกายด้วยสีคำในงานศพ การรตหน้าในพิธีแต่งงานหรืองานศพ ยิ่งกว่านั้นพฤติกรรมของวิถีประชาแต่ละอย่างจะถูกคาดหวังไว้ไม่เท่ากัน เช่น ในสังคมไทยผู้หญิงถูกคาดหวังให้ประพฤติก้าวร้าวเรียบร้อยโดยเฉพาะในเรื่องการพูดจาและความสัมพันธ์ทางเพศ วิถีประชามักจะค่อนข้างถาวรอยู่ได้นาน แต่บางอย่างอาจสูญหายไปได้

วิถีประชามีหน้าที่สำคัญในการกำหนดพฤติกรรมมนุษย์อยู่ไม่น้อย วิถีประชาจะกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมบางอย่าง หรือกระตุ้นไม่ให้มีพฤติกรรมบางอย่าง ซึ่งมีผลทำให้ปัจเจกชนต้องทำตาม

จารีต (Mores)*

Sumner เป็นผู้ให้มโนทัศน์นี้เช่นกันในหนังสือ Folkways ของเขา จารีตเป็นบรรทัดฐานที่ต่างไปจากวิถีประชาหรือพฤติกรรมที่เป็นความเคยชิน จารีตมีความหมายเหมือนคำว่าศีลธรรม (Morals)⁶ Sumner บางครั้ง พูดถึงจารีตว่าเป็นพฤติกรรมที่เชื่อว่าจะมีผลต่อสวัสดิการ (welfare) ของคนจำนวนมาก แต่วิถีประชาไม่มีความหมายของคำว่า "สวัสดิการ" อยู่ด้วย จารีตจึงเป็นบรรทัดฐานทางสังคมประเภทที่มีความสำคัญต่อสังคมมาก การกระทำผิดจารีตจะมีผลกระทบต่อกันจำนวนมากหรือต่อสังคมโดยรวม ดังนั้นทุกสังคมจึงมีข้อห้ามไม่ให้กระทำการใด ๆ ที่จะเป็นอันตรายต่อสังคม เช่น ห้ามไม่ให้ลักขโมย ทำร้ายผู้อื่น ฆ่าคน ประพฤติผิดทางเพศ ประกอบอาชญากรรมทุกประเภท ห้ามไม่ให้ทุจริต ไม่ทารุณสัตว์ และข้อห้ามอื่น ๆ อีกมาก

*คำว่า Mores ในภาษาไทยบางคนใช้ว่ากฎศีลธรรม ในที่นี้จะใช้คำว่าจารีต

จารีตมีความสำคัญมากในสังคมระดับดั้งเดิมที่มีความเจริญทางเทคโนโลยี น้อย เป็นสังคมขนาดเล็กและเป็นสังคมที่ยังไม่มีกฎหมายใช้ ผู้ทำผิดจารีตจะได้รับการลงโทษอย่างรุนแรง ในสังคมสมัยใหม่ที่มีกฎหมายใช้แล้วจะมีจารีตน้อยลง เนื่องจากได้มีการนำเอาจารีตประเภทต่างๆ ไปบัญญัติเป็นกฎหมายเกือบทั้งหมด แต่จารีตบางอย่างยังมีความสำคัญอยู่ไม่น้อยในสังคมสมัยใหม่ ในสังคมไทยมีจารีตบางอย่างที่มีความสำคัญมาก แม้ไม่ได้ถูกนำไปบัญญัติเป็นกฎหมาย เช่น ความกตัญญู ระบบอาวุโส ความสุจริต ความซื่อสัตย์ระหว่างสามีภรรยา การแสดงความเคารพผู้ใหญ่ และความเชื่อทางศาสนาหลายอย่าง ในสังคมอเมริกันมีจารีตที่สำคัญคือ การเข้าคิว ความสุจริต การไม่ทำร้ายสัตว์ การไม่ก่อสร้างบ้านสูงๆ ซึ่งแม้ทำถูกกฎหมายแต่คนอเมริกันถือว่าผิดศีลธรรมเป็นต้น ลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งของจารีตคือ จารีตมักเปลี่ยนแปลงได้ยากกว่าวิถีประชา

กฎหมาย (Laws)

คนที่อยู่ในสังคมสมัยใหม่คุ้นเคยกับกฎหมายดี แม้ว่าทุกสังคมจะต้องมีวิถีประชาและจารีต แต่บางสังคมไม่มีกฎหมายใช้ กฎหมายจะมีอยู่แต่ในสังคมที่มีการจัดระเบียบทางการเมืองเป็นรัฐบาลเท่านั้น สังคมขนาดเล็กเช่นสังคมระดับดั้งเดิมจะไม่มีรัฐบาลกลาง จึงยังไม่มีกฎหมายใช้บังคับ นักสังคมวิทยาบางคนให้ความหมายของคำว่า "กฎหมาย" กว้างไป โดยรวมเอาประเพณีทั้งหมดและกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ ของกลุ่มคนหรือสังคมไว้ในความหมายของกฎหมายด้วย จึงได้กฎหมายที่เรียกว่า "กฎหมายดั้งเดิม" (Primitive law)⁷ ในที่นี้คำว่ากฎหมายจะหมายถึงสิ่งที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรถึงข้อห้ามไม่ให้กระทำ หรือข้อบังคับให้ทำตาม และมีบทลงโทษไว้ด้วยว่า ถ้าทำผิดกฎหมายแต่ละอย่าง จะได้รับโทษสถานใดบ้าง ดังนั้นถ้าใช้ในความหมายนี้ จะสามารถแยกกฎหมายออกจากวิถีประชาและจารีตได้ สังคมดั้งเดิมจึงไม่มีกฎหมายเพราะไม่มีตัวอักษรใช้

กฎหมายต่างจากจารีตหลายประการ ประการแรก กฎหมายบอกถึงระดับต่างๆ ของการกระทำผิดที่มีตั้งแต่ระดับเล็กสุด คือความผิดเล็กน้อย ไปจนถึงระดับใหญ่สุดหรือความผิดร้ายแรงที่จะมีผลกระทบต่อสังคม บทลงโทษจึงแตกต่างกันไปตามระดับ

ของการกระทำผิด ถ้าทำผิดน้อยโทษก็น้อย ผิดมากโทษก็มาก **ประการที่สอง** การลงโทษผู้ทำผิดกฎหมาย จะทำโดยเจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่เอาคนผิดมาลงโทษโดยเฉพาะ แต่จารีตเป็นกฎเกณฑ์สำคัญของสังคม บังคับข้อห้ามที่สำคัญมากมาย การลงโทษผู้กระทำผิดจารีตจะไม่มีเจ้าหน้าที่เฉพาะตำแหน่งดำเนินการ ในสังคมที่ไม่มีกฎหมาย ผู้ทำหน้าที่เอาคนผิดมาลงโทษมักเป็นผู้อาวุโสหรือหัวหน้าชุมชนแต่เปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อยๆ ในบางสังคมอาจไม่มีผู้ตัดสินจึงต้องล้างแค้นกันเอง การทำผิดจารีตในสังคมที่มีกฎหมายใช้ เจ้าหน้าที่จะไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ในสังคมสมัยใหม่กฎหมายจะถูกสร้างขึ้นโดยคณะลูกขุน และฝ่ายนิติบัญญัติ จะมีการตีความและใช้กันในศาล และจะมีการบังคับโดยตำรวจหรืออย่างน้อยโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดำเนินงานอย่างเป็นทางการ ในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของระบบการเมือง และเครื่องมือของสังคมในการรักษาระเบียบ Mack & Young³ แบ่งกฎหมายออกเป็น 3 ประเภท คือ กฎหมายรัฐธรรมนูญที่ก่อให้เกิดการจัดระเบียบทางการเมือง กฎหมายนิติบัญญัติ คือผลผลิตของฝ่ายนิติบัญญัติ ที่ครอบคลุมพฤติกรรมของปัจเจกชนและกลุ่มคนอย่างกว้างขวาง และกฎหมายที่เป็นผลผลิตของศาล เกี่ยวกับผู้พิพากษาตัดสินคดีต่างๆ

ความสำคัญของกฎหมาย

มีคำถามสำคัญคือ ทำไมต้องมีกฎหมายเมื่อทุกสังคมมีทั้งวิถีประชาและจารีต ทำไมวิถีประชาและจารีตไม่เพียงพอที่จะควบคุมพฤติกรรมของคน คำตอบคือ มีเหตุผลบางอย่างที่ต้องมีกฎหมายเพื่อบังคับใช้แม้จะมีวิถีประชาและจารีตอยู่แล้วก็ตาม **เหตุผลแรก** คือ ถ้าเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่อยู่ในสังคมเดียวกัน จะมีปัญหาเกิดขึ้น ถ้าไม่มีหน่วยกลางของรัฐที่จะทำหน้าที่อย่างยุติธรรม รัฐจะยอมไม่ได้ที่จะให้ฝ่ายใดตัดสินกันเองเป็นเรื่องส่วนตัว แต่ต้องทำเป็นทางการต่อหน้าสาธารณชนภายใต้กฎหมาย การขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ จะมีอยู่เสมอ เพราะสังคมประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่ต่างกันมากมาย **ประการที่สอง** วิถีประชาและจารีตมักมีลักษณะที่ค่อนข้างถาวรยาวนานเปลี่ยนแปลงยาก แต่กฎหมายจะเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ได้เร็วกว่า **ประการที่สาม**

วิถีประชาและจารีตบางอย่างถูกละเลย โดยสมาชิกของสังคม กฎหมายจึงมีประโยชน์กว่า เพราะมีอำนาจบังคับใช้กับทุกคนในสังคมโดยไม่มีข้อยกเว้นเลย เด็ก ๆ ถูกบังคับให้ไปโรงเรียน ทุกคนถูกห้ามไม่ให้ลักขโมยปล้น ทำร้ายผู้อื่น และก่ออาชญากรรมประเภทต่าง ๆ คนไทยบางคนละเลยจารีตบางอย่างเช่น ความกตัญญู และความสุจริต เป็นต้น **ประการสุดท้าย** วิถีประชาและจารีต บางที่ไม่ชัดเจน ทำให้เกิดปัญหา แต่กฎหมายชัดเจนมากกว่าเสมอ กฎหมายมีประโยชน์กว่าตรงที่มันบอกชัดเจนว่า ต้องทำอะไรหรือ ห้ามไม่ให้ทำอะไรในสถานการณ์ที่เฉพาะต่าง ๆ และจะมีเจ้าหน้าที่จัดการกับผู้ทำผิดกฎหมาย เพื่อเอาตัวมาลงโทษ

บรรทัดฐานประเภทอื่น ๆ

วิถีประชาจารีตและกฎหมายที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นบรรทัดฐานหลักในสังคมต่าง ๆ นอกจากบรรทัดฐานทั้งสามประเภทนั้นแล้ว ยังมีบรรทัดฐานประเภทอื่น ๆ อีกคือ แฟชั่น ความนิยมชั่วคราว ความคลั่งไคล้, พิธีการ, พิธีกรรม, งานพิธีและมารยาทสังคม

แฟชั่น ความนิยมชั่วคราว (fad) และความคลั่งไคล้ (craze) เป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะเหมือนกัน ตรงที่มันแพร่กระจายอย่างรวดเร็วไปยังประชากร แต่มีระดับที่ต่างกันไปดังนี้ แฟชั่น มักเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เกี่ยวกับรูปแบบของเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ทรงผม ขนาดและรูปร่างของรถยนต์และสิ่งอื่น ๆ นั่นคือรูปแบบหนึ่งจะหมดความนิยมเสื่อมไป แต่มานิยมอีกรูปแบบหนึ่งเป็นวงจรไปเรื่อย ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาอยู่ตลอดเวลา ไม่สิ้นสุดหรือหายไปเลย แต่ความนิยมชั่วคราว (fad) ไม่ใช่กระบวนการต่อเนื่อง ลักษณะของมันคือมาเร็วและไปเร็วมาก เช่น รูปแบบการแต่งกายบางอย่าง กิริยา มารยาท ภาษาแสดง การไว้มวยของพวกวัยรุ่น เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้จะอยู่ในเวลาที่สั้นมากและมักจะกระจายไปยังบางกลุ่มของสังคม ส่วนความคลั่งไคล้ (craze) จะมีความรู้สึกมาเกี่ยวข้องมากกว่าแฟชั่นและความนิยมชั่วคราว มักเป็นเรื่องไร้สาระ มักกระจายไปทั่วสังคมหรือส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อปัจเจกชนอยู่ในอารมณ์ของความคลั่งไคล้

เขาจะใช้เวลามากมายต่อพฤติกรรมบางอย่าง ขณะที่เวลาอื่นเขาจะพิจารณาว่าทำไปทำไม ไม่มีเหตุผล เช่น จดหมายลูกโซ่ การที่ใช้เวลาไปหาสมบัติ ขุดทอง หรือการคลังไถ่ค้าตรา ภาพยนตร์ ตารานักร้อง เป็นต้น

บรรทัดฐานประเภทที่เรียกว่า งานพิธี พิธีการ และพิธีกรรม มีลักษณะที่คล้ายกัน คือทำให้คนรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันและสนับสนุนความกลมเกลียวสามัคคีในกลุ่ม งานพิธี (ceremony) มักเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของชีวิต เช่น การเกิด แต่งงาน การตาย รวมทั้งพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การเข้ารับตำแหน่งสำคัญ การเลื่อนยศ การครบรอบแต่งงานหรือครบรอบอายุ การปลดเกษียณ เป็นต้น พิธีเหล่านี้จัดขึ้นเพื่อเป็นการประกาศต่อสาธารณะให้รับรู้ ส่วนคำว่า พิธีกรรม (rites) และพิธีการ (rituals) มีความหมายเหมือนคำว่างานพิธี แต่มีลักษณะบางอย่างเพิ่มขึ้นมาคือ พิธีกรรมมักเป็นความลับ ไม่เปิดเผยต่อชุมชนหรือสาธารณะทั้งหมด เช่น พิธีรับน้องใหม่ ส่วนพิธีการนั้นมีลักษณะที่ทำซ้ำๆ กัน เพราะทำพิธีนั้นบ่อย เช่น พิธีที่ทำในวันศักดิ์สิทธิ์ หรือพิธีทางศาสนา เช่น วันปีใหม่ สงกรานต์ วิสาขะ มาฆบูชา วันพระ เข้าพรรษาและออกพรรษา เป็นต้น

บรรทัดฐานประเภทมารยาทสังคม (etiquette) คือการทำตัวให้เหมาะสมกับกาลเทศะ เช่น เมื่อใครส่ง ส.ค.ส. หรือของขวัญให้เราๆ ควรจะรีบตอบเมื่อได้รับ เป็นต้น

สิทธิานุมติ* (Sanction)

เมื่อมีกฎข้อบังคับหรือบรรทัดฐานประเภทต่างๆ ที่กำหนดให้คนทำตามหรือห้ามไม่ให้ทำในสถานการณ์ต่างๆ แล้ว จำเป็นจะต้องมีการจูงใจให้คนปฏิบัติตามบรรทัดฐานเหล่านั้น เพื่อให้เกิดความมีระเบียบอย่างแท้จริง สิทธิานุมติจึงเป็นส่วนหนึ่ง

* คำว่า Sanction นักวิชาการบางคนแปลว่า การบังคับ ในบทความนี้จะใช้ว่า สิทธิานุมติ

ของบรรษัทฐานทางสังคม แต่ละสังคมจะมีวิธีการต่างๆ ในการจูงใจให้สมาชิกปฏิบัติตาม กฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนต่างๆ คือ มีทั้งการให้รางวัลเมื่อทำดี และลงโทษเมื่อฝ่าฝืน ไม่ทำตาม การลงโทษจะมีตั้งแต่การดูถูกดูแคลนไปจนถึงขั้นประหารชีวิต

ผู้ที่ทำผิดวิบัติประชา หน่วยงานของรัฐจะไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ปล่อยให้ เป็นหน้าที่ของปัจเจกชนลงโทษกันเอง เป็นการลงโทษอย่างไม่เป็นทางการ ผู้ที่ทำผิดวิบัติ- ประชาจะถูกตราหน้าว่าเป็นคนแปลก ไม่สุภาพ น่าละอายและทุเรศ ได้รับการลงโทษที่ ไม่รุนแรงนัก จะถูกนินทาทำหัตถิเตียน ไม่มีคนคบหาสมาคมด้วย การลงโทษแบบนี้มี ประสิทธิภาพมากสำหรับคนไทย เพราะไม่มีใครอยากให้คนอื่นหัวเราะเยาะ และต้องการ มีเพื่อนฝูงต้องการให้คนอื่นยอมรับคน คนส่วนมากจึงไม่ทำผิดกฎเกณฑ์วิบัติประชา ในทาง ตรงข้ามถ้าใครทำดีทำถูกต้องตามวิบัติประชา จะได้รับรางวัลด้วยประการต่างๆ เช่น ได้ รับกำชมเชย ได้สิ่งของเป็นรางวัล ได้รับการต้อนรับอย่างดี มีคนอยากคบสมาคมด้วย

คนที่ทำผิดจารีตถือว่าทำผิดศีลธรรมซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ ดังนั้นจะได้รับการ ลงโทษที่รุนแรง ในสังคมดั้งเดิมที่ไม่มีกฎหมายใช้ ผู้ทำผิดจารีตจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง โดยคนจำนวนมากหรือโดยกลุ่มคนที่มีอำนาจตามประเพณี เช่น ถูกประชาทัณฑ์ ทบตี จนถึงถูกฆ่าให้ตายหรือถูกไล่ออกไปนอกชุมชนของตัว ในสังคมแบบนี้การถูกไล่ออกไป นอกชุมชนของตัวเป็นการลงโทษที่รุนแรงพอๆ กับการฆ่าให้ตายทีเดียว สำหรับในสังคม ที่มีกฎหมายใช้ถ้าใครทำผิดจารีต เช่น ในสังคมไทย ถ้าใครกลายเป็นคนอกตัญญูไม่เลี้ยงดู พ่อแม่ที่ชราจะได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยาม ถูกดูเยาะเย้ยถากถาง ซึ่งเป็นการลงโทษที่มี ประสิทธิภาพ เพราะไม่มีใครอยากให้คนอื่นดูถูกตนได้

ผู้ทำผิดกฎหมายจะได้รับการลงโทษที่แน่นอนชัดเจน เพราะกฎหมายระบุ ระดับของการลงโทษตามประเภทและความรุนแรงของการกระทำผิด การลงโทษจึงมี ตั้งแต่ปรับ จับเข้าคุก ไล่ออกนอกประเทศหรือประหารชีวิต และจะมีเจ้าหน้าที่ที่เป็นตัว แทนของรัฐ ทำหน้าที่จับคนผิดมาลงโทษ

ผู้ทำผิดบรรทัดฐานประเภทต่างๆ ได้รับการลงโทษแตกต่างกันไป แต่ไม่สามารถพูดได้ว่า จารีตมีอำนาจบังคับมากกว่าวิถีประชา หรือกฎหมายมีอำนาจบังคับมากกว่าวิถีประชาและจารีต การลงโทษอาจจะรุนแรงกว่าถ้ามันมาจากวิถีประชา จารีตและกฎหมายตามลำดับ แต่การที่ลงโทษรุนแรงกว่าไม่ได้หมายความว่า จะได้รับการปฏิบัติตามมากกว่า การปรับนิดหน่อยไม่จำเป็นว่ารุนแรงกว่าการถูกเยาะเย้ยถากถาง คนบางคนทำผิดกฎหมาย แต่ไม่ยอมทำผิดวิถีประชาและจารีต

แม้เราจะทำผิดกฎหมายบางอย่างโดยไม่กลัวถูกลงโทษ แต่เรามักจะตระกตรองหลายครั้งก่อนจะทำผิดวิถีประชาหรือจารีต เพราะมีการลงโทษที่สนับสนุนโดยชุมชน ในบางครั้งกฎหมายทำหน้าที่ได้ดีกว่าวิถีประชาและจารีต เช่น เรื่องการเสียภาษี แต่บางครั้งก็มีประสิทธิภาพน้อยกว่า กฎหมายจะช่วยสนับสนุนจารีตโดยมีการลงโทษอย่างเป็นทางการเพิ่มขึ้น และที่บังคับโดยตัวแทนของรัฐและการใช้ตำรวจ จารีตมักมีมาก่อนกฎหมายและอาจเปลี่ยนเร็วกว่ากฎหมายหลายอย่าง กฎหมายและจารีตไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน บางครั้งกฎหมายประกาศใช้ก่อนจะได้รับการสนับสนุนจากคนจำนวนมาก จึงยากจะบังคับให้คนทำตามได้

แฟชั่นและการนิยมชั่วคราว (fad) มักจะเปลี่ยนเร็วกว่ากฎหมาย อาจเปลี่ยนจากปีหนึ่งหรือจากเดือนหนึ่งไปอีกเดือนหนึ่ง กฎหมายมีหลายประเภท มีขอบเขตกว้าง ขวางครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์หลายด้าน และสำคัญมากในสังคมสมัยใหม่จนต้องมีผู้ชำนาญเฉพาะอย่างมากมายเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ทนายความ ผู้พิพากษา ศาล ตำรวจ และฝ่ายนิติบัญญัติ กฎหมายจะเกิดขึ้นเมื่อสังคมเห็นความจำเป็นต้องใช้มัน มีบ่อยครั้งที่กฎหมายขัดแย้งกับจารีตและวิถีประชา โดยเฉพาะกฎหมายที่เกี่ยวกับการแต่งกาย

เมื่อกฎหมายขัดแย้งกับจารีต กฎหมายจะต้องเปลี่ยนไปหรือยกเลิกไป ทำให้บางคนพูดว่า “เมื่อมีจารีตอย่างเพียงพอ กฎหมายจึงไม่จำเป็น” ซึ่งไม่จริง เพราะแสดงว่ากฎหมายไม่มีประโยชน์ และอาจกำจัดมันให้หมดไปได้ ข้อความนี้เป็นปรากฏ

การณ์ในสังคมขนาดเล็กที่มีจารีตแต่ขาดกฎหมาย สังคมแบบนี้อยู่ได้โดยไม่ต้องมีกฎหมาย แต่ถ้าไม่มีจารีตจะอยู่ไม่ได้ ความจริงข้อนี้ไม่ช่วยให้สรุปได้ว่ากฎหมายโดยทั่วไปไม่ใช่สิ่งจำเป็น อาจไม่จำเป็นในสังคมดั้งเดิมที่มีคนจำนวนน้อย แต่ละคนรู้จักกันดีเป็นส่วนตัว แต่กฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นในสังคมสมัยใหม่เมื่อมีกลุ่มคนต่าง ๆ มากมาย ในสังคมเราจะต้องมีคนไม่ยอมเสียภาษีถ้าไม่มีกฎหมายบังคับไว้ กฎหมายจึงสนับสนุนจารีตอยู่มาก จารีตในสังคมสมัยใหม่ไม่สามารถทำให้คนเชื่อฟังได้มาก เพราะการลงโทษมีประสิทธิภาพน้อย แต่กฎหมายมีเจ้าหน้าที่เฉพาะทำหน้าที่ในการเอาคนผิดมาลงโทษอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า

สังคมที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนจำนวนมากที่มีบรรทัดฐานต่างกัน มักเกิดการขัดแย้งระหว่างกันเสมอ ๆ จึงจำเป็นต้องมีคนกลางที่เป็นตัวแทนของสังคม ทำหน้าที่ในการแก้ปัญหา และให้ความยุติธรรมกับทั้งสองฝ่ายเท่า ๆ กัน ดังนั้นข้อความที่ว่าเมื่อมีจารีตอย่างเพียงพอกฎหมายจึงไม่จำเป็น “จึงผิด” แต่ถ้าจารีตขัดแย้งกับกฎหมาย กฎหมายต้องล้มเลิกไป โดยเฉพาะกฎหมายประเภทการแต่งงาน, การกิน, การดื่มสิ่งต่าง ๆ มักบังคับไม่สำเร็จ เพราะมีวิถีประชาและจารีตเป็นแนวทางในการปฏิบัติอยู่แล้ว¹⁰ ดังนั้นกฎหมายใดไม่สอดคล้องกับจารีต กฎหมายนั้นก็ใช้ไม่ได้ เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่คนใดสามารถบังคับกฎหมายที่ขัดแย้งกับจารีตของคนจำนวนมากได้ สรุปได้ว่า กฎหมายไม่จำเป็นว่าจะมีอำนาจมากกว่าวิถีประชาและจารีต วิถีประชาและจารีตบางอย่างจะมีบทบาทมากกว่ากฎหมายบางอย่าง

ปัจจัยที่ทำให้เราปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม

จะเห็นว่าทุกสังคมใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อผลักดันให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมโดยเฉพาะกฎหมาย เพราะเราไม่ได้อยากอยู่ในคุก ไม่ชอบให้คนดูถูก อยากให้ตัวเองเป็นที่ยอมรับของเพื่อน ๆ และคนทั่วไป เมื่อเราทำดีจะได้รับรางวัล ถ้าทำผิดจะได้รับโทษ แต่การหวังว่าจะได้รับรางวัลหรือกลัวการลงโทษ ไม่ใช่เป็นเหตุผล

เดียวที่ทำให้เราทำตามบรรทัดฐานยังมีปัจจัยอีกหลายอย่าง **ประการแรก** เราถูกสั่งสอนอบรมมาตั้งแต่เล็ก โดยกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานสังคม สิ่งนี้และวัฒนธรรมส่วนอื่นๆ มีมาก่อนที่เราจะเกิด เมื่อเราเกิดมาถูกอบรมให้ทำตาม ให้อยอมรับแบบแผนพฤติกรรมนั้นๆ เช่น ทานอาหารกลางวันเวลาเที่ยง ใช้ช้อนในการรับประทานอาหาร พุทกับผู้ใหญ่พ่อแม่ครูอาจารย์ด้วยความเคารพ **ประการที่สอง** เราทำตามเพราะมันเคยชิน จนกลายเป็นนิสัยของเราเอง เมื่อเราเรียนรู้สิ่งต่างๆ และทำอะไรซ้ำๆ จะกลายเป็นนิสัยและทำได้โดยอัตโนมัติ โดยไม่ต้องใช้ความพยายามเลย . จากนั้นยากจะทำอะไรผิดกฎ ความเคยชินหรือนิสัยจะทำให้เราทำตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ **ประการที่สาม** เราทำตามเพราะมันมีประโยชน์ ทำให้การกระทำทางสังคมง่ายขึ้น เช่น การจราจรทำให้อันตรายลดลง มันมีประโยชน์ เราจะระลึกรถึงประสิทธิภาพของมันเมื่อเราไม่ปฏิบัติตาม เช่น ไฟแดงและเกิดอุบัติเหตุขึ้น หรือหนทางที่ยุติธรรมในการขายตัวการแสดงที่มีจำกัด ก็คือมาก่อนซื้อก่อน หรือเห็นการเข้าคิวเป็นสิ่งจำเป็น ไม่งั้นจะเหยียบกันตาย ทั้งเหตุการณ์ที่น่าสลดใจที่เกิดขึ้นในเมืองไทยที่เหยียบกันตายเพื่อรับแจกของโดยไม่เข้าคิวกัน **ประการสุดท้าย** เราทำตามบรรทัดฐานเพราะต้องการให้ชื่อว่าเป็นพวกเดียวกับกลุ่มที่เราเป็นสมาชิกอยู่

Robert Merton¹¹ ได้พูดถึงกลุ่มอ้างอิง (reference group) ว่า บางคนทำตามบรรทัดฐานของกลุ่มที่เขาหวังจะเป็นสมาชิก และต้องการแสดงว่าเป็นพวกเดียวกัน เช่น นิสิตที่เรียนในคณะแพทยศาสตร์และนิติศาสตร์ พยายามทำตามบรรทัดฐานของนายแพทย์และนักกฎหมายทั้งๆ ที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิก บางคนทำตามมารยาทของคนชั้นสูงกว่า เพราะต้องการแสดงว่าเป็นพวกเดียวกับคนชั้นสูง

ในทุกสังคมจะมีระดับของการทำตามบรรทัดฐานต่างกันไป บางคนทำตามเต็มที่ บางคนทำไม่เต็มที่ บางคนไม่ทำตามเลยแต่จะได้รับการลงโทษ การมีบรรทัดฐานทางสังคมไม่ได้เป็นเครื่องประกันว่าทุกคนจะปฏิบัติเท่ากันหมด ถ้าทุกคนทำตามกฎ จะ

ไม่มีความแตกต่างในสังคม แต่ถ้าไม่มีใครทำตามกฎเกณฑ์ ก็จะเกิดการเสียระเบียบในสังคมขึ้นได้ บางคนไม่ทำตามบรรทัดฐานทางสังคม แต่ทำตามกฎของกลุ่มตัว บรรทัดฐานของกลุ่มต่าง ๆ อาจขัดแย้งกัน นอกจากนั้นแต่ละสังคมมีบรรทัดฐานที่ต่างกันไป อะไรที่ผิดในสังคมหนึ่งอาจเป็นพฤติกรรมที่ถูกต้องในอีกสังคมหนึ่งได้ บรรทัดฐานจึงมีลักษณะสัมพันธ์ (relative) เช่น นิสิตทำตามอุดมการณ์ทางการเมือง อาจทำผิดบรรทัดฐานของครอบครัว หรือบางครั้งทำตามหลักศาสนาแต่อาจผิดกฎหมายได้

ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ ทำให้เกิดปัญหาแก่สมาชิกของสังคม แต่ละคนเป็นสมาชิกอยู่หลายกลุ่ม และต้องทำตามบรรทัดฐานที่ต่างกัน เมื่อบรรทัดฐานของแต่ละกลุ่มขัดแย้งกัน บั๊จเจกชนต้องตัดสินใจว่าจะทำตามบรรทัดฐานของกลุ่มไหน ถ้าทำตามบรรทัดฐานของกลุ่มหนึ่ง อาจขัดแย้งกับอีกกลุ่มหนึ่งได้ เช่น นิสิตที่ทำตามเพื่อนอาจขัดใจกับพ่อแม่ได้ ทำให้เกิดปัญหาขึ้น และต้องอาศัยเวลาในการปรับตัวให้เข้ากับบรรทัดฐานของทุกกลุ่มที่เขาเป็นสมาชิกอยู่

สถานภาพ (Status)

บรรทัดฐานทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่ผูกพันอยู่กับปรากฏการณ์อีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า สถานภาพ (status) จึงจำเป็นต้องพิจารณามโนทัศน์นี้ เพราะมันช่วยอย่างสำคัญทำให้เกิดความมีระเบียบในสังคมขึ้น

สถานภาพ คือตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม นักสังคมวิทยาบางคนให้ความหมายของสถานภาพในเทอมของระดับ (rank)¹² คือความสูงต่ำ แต่ในที่นี้ผู้เขียนจะใช้ในความหมายทั่วไปมากกว่า ถึงแม้ว่าสถานภาพบางอย่างจะแสดงถึงความสูงต่ำก็ตาม

ความสำคัญของสถานภาพ

ในสังคมสมัยใหม่ที่มีคนเป็นจำนวนมาก แต่ละคนจำต้องติดต่อกับคนอื่น ๆ ที่ตัวไม่รู้จักด้วยในแต่ละวันเป็นจำนวนไม่น้อย ในบางกรณีเช่นการลงทะเบียนเข้าเรียน

ในระดับมหาวิทยาลัย บางคนต้องติดต่อกับคนอื่น ๆ เป็นจำนวนพันจำนวนหมื่นคนขึ้นไป การติดต่อกันของคนในสังคมสมัยใหม่เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ ผู้ติดต่อกันไม่จำเป็นต้องรู้จักกันเป็นส่วนตัว ลองคิดถึงสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นไปได้อย่างไร เช่น นิสิตใหม่ โดยเฉพาะที่มาจากต่างจังหวัดไม่เคยเข้ามกรุงฯ เลย แต่สามารถลงทะเบียนเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในเทอมแรกได้ นอกจากนั้นก็อาจเข้าห้อง ชื่อของ ยืมหนังสือจากห้องสมุด ไปชมกีฬา และเรียนกับอาจารย์ที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนได้ การที่คนจำนวนมากติดต่อกันได้ก็เพราะสถานภาพ เป็นการติดต่อบรรยากาศตำแหน่งกับตำแหน่ง

อีกตัวอย่างหนึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสถานภาพอย่างชัดเจน เมื่อหมอบอกกับคนใช้ที่เขาเข้าใจว่าเป็น "นาง" ว่ามีข่าวดีจะบอก แต่พอคนใช้บอกว่าเธอยังเป็นนางสาวอยู่ หมอบเปลี่ยนคำพูดเป็นว่า ถ้าเช่นนั้นก็คงเป็นข่าวร้ายมากกว่า จะเห็นว่าข่าวอย่างหนึ่งเป็นข่าวดีสำหรับผู้อยู่ในสถานภาพหนึ่ง ๆ แต่กลายเป็นข่าวร้ายสำหรับผู้อยู่ในสถานภาพอีกอย่างหนึ่ง

การติดต่อกันของคนในสังคมสมัยใหม่ในแต่ละวัน เป็นความสัมพันธ์แบบเป็นทางการ บางคนติดต่อกับคนเป็นหมื่น ๆ คนได้ก็เพราะสถานภาพ และความสัมพันธ์แบบทฤษฎีซึ่งรากฐานความสัมพันธ์ของคนขึ้นอยู่กับสถานภาพ ดังนั้นเมื่อเราพบคนที่ไม่รู้จักกันมาก่อน เช่นในงานสัมมนาทางวิชาการ สิ่งแรกที่เราต้องคิดคือจะพูดจาปราศรัยและปฏิบัติต่อกันอย่างไร สิ่งแรกที่ต้องทำคือเรียนรู้สถานภาพของคนอื่นก่อนที่จะมีการกระทำระหว่างกันทางสังคมขึ้นได้ ถ้าไม่ทราบสถานภาพของกันและกัน การกระทำระหว่างกันทางสังคมจะเป็นไปด้วยความยากลำบาก เช่นไม่ทราบว่าจะใช้คำพูด กิริยามารยาทต่อกันอย่างไร

อีกกรณีหนึ่งเมื่อเราคาดหมายสถานภาพของคนอื่นผิด จะรู้สึกถึงความสำคัญของสถานภาพได้ดี เช่น เข้าไปซื้อของในร้านขายของ และถามลูกค้านั้นว่าสิ่งนั้นราคาเท่าไร เมื่อเห็นสิ่งผิดปรกติเช่น ไม่มีคำตอบ หน้าอ หรือพยายามเดินเลี่ยงไป

จึงรู้ว่าเข้าใจผิดไม่ใช่เจ้าของร้านหรือลูกจ้าง แต่บรรทัดฐานทางสังคมมีอยู่ในกรณีแบบนี้ คือการกล่าวคำขอโทษที่เข้าใจผิด

ประเภทของสถานภาพ

สถานภาพมี ๒ ประเภทคือ สถานภาพชาติวุฒิ (ascribed status) และ สถานภาพคุณวุฒิ (achieved status)

สถานภาพชาติวุฒิหรือสถานภาพที่ติดตัวเรามา (ascribed status) เป็นสถานภาพที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่มที่เราเลือกไม่ได้ เป็นสถานภาพหรือตำแหน่งที่ได้มาตั้งแต่เกิด เมื่อแรกเกิดเราได้ตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้เช่น ตำแหน่งทางเพศเป็นชายหรือหญิง ตำแหน่งทางเครือญาติเป็นพ่อแม่ลูกลุงบ้าน้ำอาภักดิ์ นอกนั้นเป็นตำแหน่งทางชนชั้น ศาสนาและสัญชาติซึ่งได้ตามบิดาหรือมารดา รวมทั้งตำแหน่งทางอายุเป็น คนในวัยต่างๆ วัยทารก เด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่ วัยกลางคนและวัยชรา เป็นต้น

สถานภาพคุณวุฒิ หรือสถานภาพที่ได้มาด้วยความสามารถ (achieved status) เป็นสถานภาพที่ไม่ได้มาตั้งแต่เกิด แต่ได้มาในภายหลัง สถานภาพประเภทนี้ มักได้มาเพราะความพยายาม ความอดทน อดกลั้น ต่อความยากลำบากต่างๆ มีการฝึกอบรมเป็นเวลานาน และได้มาจากการแข่งขันกัน ตัวอย่างของสถานภาพคุณวุฒิ เช่น นักเรียน นิสิต ครูอาจารย์ บัณฑิต มหาบัณฑิต ข้าราชการ นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี เลขาธิการ ผู้จัดการบริษัท อธิการบดี คณบดี เสมียน คนงาน ภารโรง เป็นต้น

ลักษณะทั่วไปของสถานภาพ

โดยทั่วไปคนแต่ละคนในสังคมหนึ่งๆ จะมีสถานภาพจำนวนหนึ่ง บางคนมีสถานภาพมากมาย บางคนมีตำแหน่งไม่ก็ตำแหน่งต่างกันไป ขึ้นอยู่กับเพศ วัย สถานภาพทางสังคมและชนชั้น ทารกและเด็กจะมีตำแหน่งต่างๆ น้อยกว่าผู้ใหญ่ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอาจมีตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้คือ ตำแหน่งนิสิต ลูก พี่น้อง หลานเหลน เพื่อน นักกีฬาประจำคณะ นายกสโมสร และเลขานุการของกิจการนิสิตฝ่ายวิชาการ อาจารย์

วัยกลางคนของคณะรัฐศาสตร์อาจมีตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้คือ ตำแหน่งอาจารย์ ภารรยา แม่บ้าน ลูก พี่น้อง ลูกสะใภ้ น้องสะใภ้ เลขานุการคณะกรรมการวิจัย ประธานสโมสร อาจารย์ เทร่ญญิกสมาคมนสตรีไทย และตำแหน่งอื่น ๆ อีกมาก

นอกจากแต่ละคนมีตำแหน่งจำนวนหนึ่งแล้ว คนแต่ละคนจะมีสถานภาพหลัก (key status) ของตัวเองด้วย เมื่อแต่ละคนมีตำแหน่งต่าง ๆ มากมาย ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของสถานภาพก็คือตำแหน่งต่าง ๆ ของเขามีความสำคัญไม่เท่ากัน ตำแหน่งบางอย่างจะสำคัญกว่าตำแหน่งอื่น ๆ แต่ละสังคมจะมีปัจจัยที่ต่างกันที่จะกำหนดว่าตำแหน่งใดสำคัญที่สุด Hiller¹⁸ คือ นักสังคมวิทยาเป็นผู้ให้โมโนทัศน์ key status ที่สำคัญนี้ ในกรณีผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว ที่เป็นทั้งภรรยา แม่ และแม่บ้าน ตำแหน่งที่สำคัญที่สุดของเธอคือ แม่บ้าน ในสังคมสมัยใหม่ สถานภาพทางอาชีพจะเป็นสถานภาพที่สำคัญที่สุด คนส่วนมากจะเรียนรู้ตำแหน่งสำคัญของตนและกัน ในเรื่องอาชีพของเขามากกว่าอย่างอื่น คือมันเป็นตำแหน่งที่บอกว่าเขาอยู่สูงกว่าหรือต่ำกว่าคนอื่น ๆ อย่างไร ในสังคมไทยเมื่อเรารู้ว่าใครมีตำแหน่งอาจารย์ รัฐมนตรี ผู้จัดการบริษัท นายธนาคาร ก็จะทราบว่าเขาอยู่ในสถานภาพที่สูง เมื่อเทียบกับตำแหน่งเสมียนหรือภารโรง เป็นต้น

ลักษณะอีกอย่างของสถานภาพคือมีระดับสูงต่ำ (rank) ระดับสูงต่ำนี้เป็นส่วนสำคัญของโครงสร้างสังคม สถานภาพแต่ละอย่างจะเกี่ยวพันกับเกียรติยศอิทธิพล อิทธิพล อำนาจและสิ่งอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับสถานภาพอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกัน และมักจะมีแบบแผนชัดเจน ทำให้ทราบว่าใครอยู่เหนือใคร ใครต้องเชื่อฟังใคร ใครมีอำนาจกว่าใคร เช่น ประธานผู้จัดการบริษัท มีอำนาจเช่นเดียวกับรัฐสภาเหนือลูกจ้างเสมียนของบริษัท ทางกองทัพเรือ ศาสนาก็เช่นกัน หรือในโรงเรียน ครูใหญ่มีอำนาจเหนือครูน้อย แต่อยู่ใต้ผู้บริหาร ต้องเชื่อฟังคำสั่งผู้บริหารหรือเจ้าของ ครูมีอำนาจเหนือนักเรียน เสมียนและภารโรง แม้กลุ่มคนบางกลุ่มที่มีกฎเกณฑ์ไม่ชัดเจนก็ยังมีการจัดตำแหน่งต่าง ๆ ออกเป็นระดับสูงต่ำ เช่น แก๊งต่าง ๆ เป็นต้น

สถานภาพบางอย่างอาจขัดแย้งกันได้ (status inconsistency) ลักษณะต่อมาของสถานภาพคือ เมื่อปัจเจกชนแต่ละคนมีตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่สองอย่างขึ้นไป ทั้งนี้บางครั้งสถานภาพเหล่านี้ขัดแย้งกันได้ เช่น คนผิวดำที่เป็นหมอในอเมริกา จะมีความรู้สึกที่ขัดแย้ง เนื่องจากตำแหน่งทั้งสองที่เขาครองอยู่ขัดแย้งกันเอง คนอเมริกันผิวดำเป็นสถานภาพที่ต่ำและบางครั้งได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ส่วนสถานภาพอีกอย่างของเขาคือ หมอเป็นตำแหน่งสำคัญในสังคมอเมริกัน คนอเมริกันยกย่องนายแพทย์มาก แต่คนที่มีความขัดแย้งทั้งเป็นคนอเมริกันผิวดำและเป็นหมอด้วย จะลำบากใจและไม่สบายใจ ในสังคมไทยถ้าอาจารย์เกิดเป็นฆาตกรขึ้นมา เขาจะอยู่ในฐานะเดียวกับคนอเมริกันผิวดำที่เป็นหมอตําแหน่งอาจารย์ในสังคมไทยเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติ ได้รับการยกย่องอย่างสูง ตรงข้ามกับตำแหน่งฆาตกรเป็นตำแหน่งที่ต่ำ จะได้รับการดูถูกดูหมิ่นดูแคลน ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอาจารย์ที่เป็นฆาตกรจะมีความรู้สึกที่ขมขื่น เพราะตำแหน่งที่เขาครองอยู่ขัดแย้งกัน

ลักษณะประการสุดท้ายของสถานภาพคือ สถานภาพต่างๆ อาจแสดงได้ด้วยสัญลักษณ์ (symbol) สถานภาพบางอย่างจะรู้ได้ด้วยสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ สถานภาพบางอย่างจะเห็นได้ง่ายโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับลักษณะทางชีววิทยาเช่น เพศ อายุ เชื้อชาติ ตำแหน่งทางเพศ สิ่งเหล่านี้จะเห็นได้ด้วยสัญลักษณ์บางอย่างตั้งแต่ เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ชื่อ คำนำหน้าชื่อ เสียงและการพูดจา ตำแหน่งทางสัญชาติรู้ได้จากเสื้อผ้า ภาษา ตำแหน่งทางท้องถิ่นดูจากสำเนียงและสำนวนที่ใช้ ตำแหน่งทางการสมรส ดูจากคำนำหน้าชื่อ แหวนหมั้น บางสังคมดูได้จากเสื้อผ้าเช่น ในเผ่ากระเหรี่ยง ผู้หญิงที่โสศและแต่งงานแล้วแต่งกายต่างกัน สำหรับสมาคมสโมสรต่างๆ จะมีสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นสมาชิก เช่น นิติตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีตราพระเกี้ยว นิติตมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีโคมเป็นสัญลักษณ์ ร้านค้าบริษัทต่างๆ มีสัญลักษณ์ต่างกันไป สถานภาพทางอาชีพจะมีสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น เสื้อผ้าที่เป็นแบบเดียวกัน เช่น ทหาร ตำรวจ หมอ พยาบาล พระ เณร ชี หมวกเป็นสัญลักษณ์ของนางพยาบาล กระเป๋าใส่ยาสัญลักษณ์ของหมอ เสื้อสีขาวในโรงพยาบาลคือ นางพยาบาล กระเป๋าเอกสารเป็น

สัญลักษณ์ของนักการทูต ทนายความ ระดับต่ำสูงในอาชีพดูได้จาก การแต่งกาย เช่น นายสิบ และนายร้อยแต่งกายต่างกัน ยศที่บำหรือที่แขนเสื้อบอกระดับสูงต่ำได้ เมื่อไม่มีเสื้อผ้าและเครื่องแบบที่จะบอกอาชีพได้ จะมีสัญลักษณ์อย่างอื่นคือ วัฒนธรรมทางวัตถุ คนแปลกหน้าที่เดินเข้าไปในบริษัทห้างร้านต่างๆ จะบอกได้ว่า ใครใหญ่กว่าใครโดยดูที่วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น โต๊ะทำงานและเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่จะเป็นสัญลักษณ์อย่างดี เช่น เกี่ยวกับที่โรงงาน โรงพยาบาล มหาวิทยาลัย และโรงเรียน บ่อยครั้งที่ตำแหน่งทางกายภาพเป็นสัญลักษณ์ด้วย เช่น เข้าไปในร้านอาหาร ร้านทำผม จะบอกได้ว่าใครเป็นลูกค้าหรือเป็นเสมีน ผู้เป็นเสมีนหรือบ่อยมักอยู่หลังเคาน์เตอร์ ลูกค้าอยู่ข้างหน้า ในสังคมสมัยใหม่สัญลักษณ์เหล่านี้จะชัดเจนมาก การเข้าใจผิดจะมีน้อย วัฒนธรรมทางวัตถุเป็นสัญลักษณ์ของตำแหน่งต่างๆ ในทุกสังคม หน้าที่สัญลักษณ์จะทราบว่ามีใครมีสถานภาพอย่างไร

บทบาท (Role)

สถานภาพเป็นตำแหน่ง แต่บทบาทคือการกระทำตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ สถานภาพและบทบาทมักจะเป็นของคู่กันคือเมื่อมีสถานภาพ จะต้องมีความหมายด้วย แต่ไม่เสมอไป

บทบาท คือพฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (role expectation) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคม เพื่อให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้ เช่น ผู้มีตำแหน่งเป็นพ่อ จะได้รับการคาดหวังจากสังคมให้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ต่างๆ ของพ่อ คือ เลี้ยงดูลูก ส่งเสียให้เล่าเรียน อบรมสั่งสอน ให้ความรัก ความเอ็นดูและอื่นๆ อีกเป็นต้น ตำแหน่งอื่นๆ ก็เช่นกัน เช่น ครูอาจารย์ เสมีน ภารโรงต่างก็มีบทบาทที่คาดหวังจะต้องทำ ในฐานะครองตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้

ลักษณะทั่วไปของบทบาท

ประการแรก บทบาทเป็นการทำตามสิทธิและหน้าที่ของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ คือหน้าที่ที่เขาต้องทำในฐานะที่ครองตำแหน่งนั้น ๆ อยู่ ส่วนสิทธิหมายถึงสิ่งที่เขาพึงได้รับตอบแทนจากการปฏิบัติหน้าที่ตามตำแหน่งนั้น ๆ บทบาทจึงเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่เขาทำในตำแหน่งที่เขาครองอยู่ เช่น ผู้มีตำแหน่งเป็นพ่อแม่ มีบทบาทหน้าที่ที่จะต้องทำหลายอย่าง เช่น เลี้ยงดูลูก ให้การศึกษาอบรม ให้ความอบอุ่นทางใจ และมีสิทธิจะได้รับอะไรหลายอย่าง คือ ความภูมิใจ สบายใจ ความสะดวกพียง และความกตัญญู เป็นต้น ตำแหน่งอื่น ๆ เช่น ครูอาจารย์ก็เช่นกัน Biesanz & Biesanz¹⁴ พยายามแยกแยะบทบาทออกจากสถานภาพได้อย่างชัดเจนโดยกล่าวว่า บทบาทเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ขณะที่สถานภาพเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบ

บทบาทบางประเภทจะมีลักษณะเป็นสถาบัน (Institutionalization) กล่าวคือ ถ้าไม่แสดงบทบาทไปตามสถานภาพสำคัญที่ตนเองครองอยู่ จะมีการลงโทษอย่างเป็นทางการ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลที่ทำหน้าที่นี้โดยเฉพาะ หรือโดยชุมชน เช่น บทบาทของหมอ พยาบาล สามเณรชาย พ่อแม่ ครูอาจารย์ เป็นบทบาทที่เป็นสถาบัน แต่บทบาทบางอย่างเช่น พ่อแม่ สามเณรชายเป็นบทบาทที่เป็นสถาบันน้อยกว่าสมัยก่อน ในสังคมสมัยใหม่ ผู้หญิงที่เป็นมารดาบางครั้งแสดงบทบาทของนางพยาบาล เมื่อลูกหรือคนในครอบครัวเจ็บไข้ไม่สบาย แต่บทบาทนี้ของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งมารดาไม่มีลักษณะเป็นสถาบัน เพราะถ้าไม่แสดงบทบาทนี้ก็จะไม่มีการลงโทษโดยชุมชน หรืออย่างเป็นทางการ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ การแสดงบทบาทนี้ของมารดาหรือภรรยาจึงไม่เป็นสถาบัน

Bierstedt¹⁵ ได้ให้ความคิดว่าบทบาทเป็นปรากฏการณ์ทางจิตวิทยา ขณะที่สถานภาพเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม ความคิดนี้ช่วยให้เข้าใจว่าทำไมผู้ครองตำแหน่งเดียวกันจึงแสดงบทบาทต่างกันไป เช่นตำแหน่งประธานาธิบดี นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี อธิการบดี คณบดี และตำแหน่งอื่น ๆ เป็นตำแหน่งที่มีบรรทัดฐานกำหนดสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ เอาไว้ ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งเหล่านั้นจะต้องทำหน้าที่หลายอย่าง และจะได้รับสิ่ง

ตอบแทนหลายอย่าง แต่ผู้อยู่ในตำแหน่งเดียวกันเหล่านั้นเช่น นายกรัฐมนตรีหรือคณะรัฐมนตรี จะแสดงบทบาทต่างกันไป เพราะแต่ละคนมีลักษณะทางจิตวิทยาและบุคลิกภาพต่างกันไป รวมทั้งมีปัจจัยที่สำคัญอีกหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องเช่น กาลเวลา และสถานการณ์ที่เฉพาะต่าง ๆ เช่น เมื่อมีบรรพตฐานใหม่ ๆ เกิดขึ้น หรือเมื่อเลิกใช้บรรพตฐานอันเก่า ดังนั้นนายกรัฐมนตรีบางคนมีอำนาจตัดสินใจมากในการทำสงคราม การค้า การติดต่อกับต่างประเทศและอื่น ๆ ขณะที่นายกรัฐมนตรีอีกคนทำไม่ได้เพราะรัฐสภาไม่ยินยอม ตลอดเวลาที่ผ่านมาจะมีหน้าที่และความรับผิดชอบใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นในสถานภาพต่าง ๆ ทำให้สถานภาพนั้น ๆ มีบทบาทเพิ่มขึ้น ทั้งสถานภาพและบทบาทจึงเปลี่ยนแปลงได้ สถานภาพเป็นส่วนของวัฒนธรรม แต่บทบาทนั้นเป็นพฤติกรรม

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของบทบาทคือ ไม่จำเป็นต้องไปด้วยกันกับสถานภาพ มีคนพูดกันบ่อย ๆ ว่าจะไม่มียุทธศาสตร์ที่ปราศจากบทบาท และจะไม่มียุทธศาสตร์ที่ปราศจากสถานภาพ ซึ่งไม่ถูกต้อง แม้ว่าสถานภาพและบทบาทจะเป็นของคู่กันหรือเกี่ยวข้องกัน แต่เป็นไปได้ที่จะมีสิ่งหนึ่งโดยไม่มีอีกสิ่งหนึ่ง อาจมีสถานภาพโดยไม่มีบทบาทได้ เช่น เมื่อนายกรัฐมนตรี คณะบดีหรือหัวหน้าภาควิชาลาออก ตำแหน่งเหล่านั้นว่างลงหลายเดือนหรือบางทีเป็นปี เพราะหาคนมาแทนไม่ได้ แสดงว่ามีตำแหน่งเหล่านั้นอยู่ แต่ไม่มีการแสดงบทบาท

ในเวลาเดียวกันอาจมีการแสดงบทบาทโดยไม่มีสถานภาพก็ได้ เช่น ผู้หญิงส่วนมากแสดงบทบาทของนางพยาบาลในบางครั้งเมื่อจำเป็น นางพยาบาลเป็นตำแหน่งในโรงพยาบาล แต่บางคนอาจแสดงบทบาทของนางพยาบาลในบ้านของตัวได้โดยไม่มีสถานภาพเป็นนางพยาบาล หรือบางคนเป็นตลกได้โดยไม่ได้อยู่ในตำแหน่งของตลกในละครสัตว์ สถานภาพนั้นเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคม ไม่ใช่บทบาท สถานภาพและบรรพตฐานทำให้เกิดระเบียบในสังคม

ในบางครั้งบทบาทอาจขัดแย้งกันได้ (role conflicts) เมื่อแต่ละคนมีหลายสถานภาพ แต่ละคนจึงมีหลายบทบาทด้วย ดังนั้นอาจมีบทบาทที่ขัดแย้งได้ในบางครั้ง

เมื่อต้องแสดงบทบาทที่ต่างกันในเวลาเดียวกัน เช่น มารดาที่ทำงานด้วยจะมีความขัดแย้งในบทบาทเมื่อลูกไม่สบาย เพราะถ้าไปทำงานจะได้ชื่อว่าเป็นแม่ที่ไม่ดี แต่ถ้าดูแลลูกที่บ้านอาจทำให้งานเสียได้ หรือเช่นอาจารย์หรือครูที่ต้องคุมสอบลูกตัวเอง จะทำให้เกิดความขัดแย้งในบทบาทขึ้นได้ ในตำแหน่งของพ่อเขาคควรมีบทบาทที่ต้องช่วยเหลือลูก แต่ในเวลาเดียวกันมีตำแหน่งเป็นครูอาจารย์ซึ่งมีบทบาทที่จะต้องรักษาความยุติธรรม

ในบางครั้งบทบาทอาจมีลักษณะ “เครียด” (Strain) ได้ ในสังคมสมัยใหม่มีการคาดหวังในบทบาทต่างๆ มากไป แต่ละคนมีตำแหน่งต่างๆ มากมาย แต่ไม่สามารถแสดงบทบาทได้ดีทุกบทบาท เพราะขาดเงินทอง เวลาและปัจจัยอื่น ๆ ทำให้เกิดความรู้สึกที่เรียกว่าตึงเครียดได้ Biesanz & Biesanz¹⁶ ได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหานี้โดยเสนอมโนทัศน์ “บทบาทที่ต่อรอง” (role bargain) ขึ้น มโนทัศน์นี้หมายถึงการเลือกแสดงบทบาทใดบทบาทหนึ่งให้ดีที่สุด สำหรับบทบาทอื่นๆ เอาแต่ผ่านไปเท่านั้น หรือบางครั้งต้องทิ้งบทบาทใดบทบาทหนึ่งไปเลย เช่น อาจารย์ผู้หญิงที่กำลังเขียนผลงานวิจัย ถ้างานวิจัยไม่เร่งมากจะแสดงบทบาทของมารดาอย่างเต็มที่ บทบาทของนักวิจัยเป็นบทบาทรอง แต่เมื่องานวิจัยเร่งมากอาจต้องทิ้งบทบาทของมารดาโดยสิ้นเชิงไปชั่วขณะหนึ่ง และแสดงบทบาทของนักวิจัยอย่างเต็มที่

สถานภาพบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคม

ถ้าพูดว่าความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปได้เพราะสถานภาพ ก็จะมากเกินไปหน่อย ถึงแม้ว่าบรรทัดฐานและสถานภาพจะทำให้คนที่ไม่รู้จักกันเป็นส่วนตัวเป็นจำนวนมากติดต่อกันได้ แต่ปัจเจกชนแสดงบทบาทตามตำแหน่งและพยายามทำความรู้จักก็ประเพณี ค่าของมันและกันจึงแสดงบทบาทต่างกันไป บางคนตอบโต้ด้วยอารมณ์ความรู้สึกส่วนตัว ไม่ใช่เป็นทางการตลอดไป บางคนจึงรักชอบหรือเกลียดกัน ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นทั้งปรากฏการณ์ทางจิตวิทยาด้วย ดังนั้นเราจะเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์อย่างสมบูรณ์ได้ จำเป็นต้องสนใจลักษณะทางจิตวิทยาของปัจเจกชนด้วย

ความสัมพันธ์ทางสังคมบางอย่างเป็นเรื่องส่วนตัว เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกผู้อยู่ในตำแหน่งเหล่านั้นไม่ได้แสดงบทบาทไปตามสถานภาพของตัวเองเท่านั้น แต่มีความผูกพันเกี่ยวกับบุคลิกภาพทั้งหมดของแต่ละคน สถานภาพจึงแทบไม่มีความสำคัญแม้จะนิยามโดยกฎหมายก็ตาม เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ทางสังคมอีกหลายประเภท เช่นระหว่างสามีภรรยา เพื่อน เพื่อนบ้าน ญาติและคนรู้จัก ความสัมพันธ์เหล่านั้นมีอารมณ์ความรู้สึกอยู่เหนือสถานภาพหรือตำแหน่ง

ปรากฏการณ์อื่น ๆ เมื่อเกิดขึ้นบ่อย ๆ อาจจะช่วยพัฒนาความสัมพันธ์จากความเป็นทางการ กลายเป็นความสัมพันธ์แบบส่วนตัวได้ เช่นความสัมพันธ์ระหว่างแม่ค้าลูกค้า ความสัมพันธ์ของคนในร้านทำผม ทักเสื่อ ร้านขายของและที่อื่น ๆ ความสัมพันธ์ตอนแรกอาจไม่มีอารมณ์ความรู้สึกมาเกี่ยวข้อง แต่ต่อมาคุ้นเคยกันจนประเมินค่าของมันและกัน

แม้ว่าความสัมพันธ์เหล่านี้สำคัญ แต่บทบาทของสถานภาพต่าง ๆ ยังสำคัญต่อไป เพราะปัจเจกชนแต่ละคนมักทำตามบรรทัดฐานของตำแหน่งที่เขาครองอยู่ เช่นพนักงานขายเนื้อไม่ได้ลดราคาให้ลูกค้าที่มาซื้อประจำ ผู้จัดการทีมกีฬาอาจไล่โค้ชออกได้หากทีมของเขาแพ้ถึงสามครั้งติดต่อกัน ถึงแม้ผู้จัดการจะชอบโค้ชคนนั้นมากก็ตาม หรือหัวหน้าวงดนตรีเลือกคนอื่นเป็นนักร้องแทนที่จะเลือกเพื่อนสนิทของตัวเอง สรุปได้ว่าในแต่ละสังคมจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งสองรูปแบบนั้น คือแบบที่เป็นทางการและที่เป็นเรื่องส่วนตัว แม้แต่ในกลุ่มคนที่มีลักษณะเป็นทางการ เช่นโรงงาน โรงเรียน มหาวิทยาลัย บริษัทห้างร้าน ธนาคารและกองทัพ ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่เป็นทางการในกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ อาจพัฒนาความสัมพันธ์ที่เป็นทางการต่อกัน ให้เป็นความสัมพันธ์แบบส่วนตัวได้

การจัดระเบียบทางสังคม ยังหมายถึงการสร้างสิ่งอื่น ๆ ขึ้นมาสนับสนุนบรรทัดฐานทางสังคม คือค่านิยมทางสังคม อุดมการณ์ ความเชื่อทางสังคมและระบบสัญลักษณ์ ทั้งนี้เพราะบรรทัดฐานทางสังคมอย่างเดียว อาจไม่เพียงพอที่จะทำให้คนทำตามกฎเกณฑ์

ของสังคมได้ ค่านิยมทางสังคม (social value) คือสิ่งที่เป็นมาตรฐานในการวัดว่าสิ่งใด เป็นสิ่งที่ดีมีคุณค่าในสังคมเมื่อสิ่งใดมีคุณค่า สมาชิกในสังคมก็อยากจะมียากจะเป็นหรือ อยากรจะได้สิ่งนั้นไว้ในครอบครอง ส่วนอุดมการณ์ (ideology) นั้นเป็นค่านิยมประเภท หนึ่ง ความเชื่อทางสังคม (social belief) คือความคิดความเชื่อต่าง ๆ ของคนเป็นจำนวน มากในสังคมเดียวกัน เป็นความคิดความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เช่น ธรรมชาติของมนุษย์ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งอื่น ๆ นอกจากความเชื่อ ทางสังคมแล้ว สังคมยังต้องสร้างระบบสัญลักษณ์ (Symbol) ขึ้นมาเพื่อให้คนในสังคม เดียวกันสื่อสารติดต่อกันได้ ระบบสัญลักษณ์คือการให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็น วัตถุสิ่งของ ภาษาหรือกิริยาท่าทางก็ตาม สรุปได้ว่าค่านิยมทางสังคม อุดมการณ์ ความ เชื่อทางสังคมและระบบสัญลักษณ์ เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมส่วนหนึ่งของสมาชิกใน สังคม จึงทำให้เกิดความเป็นระเบียบขึ้นในสังคม เป็นการสนับสนุนบรรทัดฐานทาง สังคมตั้งกล่าวมาแล้ว¹⁷

การจัดระเบียบทางสังคม ยังเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมอีกสองอย่าง คือสถาบันสังคม (social institution) และการจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) ซึ่งรวมการเคลื่อนที่ทางสังคม (social mobility) ไว้ด้วย.

เชิงอรรถ

- 1 องค์การทางสังคมคือกลุ่มคนที่จัดระเบียบแล้ว เป็นกลุ่มคนที่มีการกระทำทางสังคมต่อกันค่อนข้าง สม่าเสมอ องค์การทางสังคมมี 6 ประเภทคือ กลุ่มคนขนาดเล็ก ครอบครัว สหจรรชุมชน ชนชั้น และสังคมมนุษย์ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก สัญญา สัญญาวิวัฒน์ *การจัดระเบียบทางสังคม* คณะ วิทยาศาสตร์ 2524, หน้า 2-4 ผู้เขียนขอขอบคุณ รศ.สุพัชรา สุภาพ และ รศ. ดร.สัญญา สัญญา-วิวัฒน์ ที่ช่วยอ่านและวิจารณ์บทความนี้ ทำให้บทความนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
- 2 Robert Bierstedt, *The Social Order*, New York : McGraw-Hill Book Company, 1970, p. 212.

- 3 David Dressler & Donald Carns, *Sociology – The Study of Human Interaction*, New York : Alfred A Knopf, 1973, p. 137.
- 4 Robert Bierstedt, *The Social Order* อ้างแล้วในหน้า 213
- 5 Robert Bierstedt, *The Social Order* อ้างแล้วหน้า 214
- 6 กฎหมายในที่นี้จะหมายถึง สิ่งที่มีบทกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรถึงข้อห้ามไม่ให้กระทำหรือข้อบังคับให้ทำตาม และมีบทลงโทษไว้ด้วย
- 7 Manuel G. Mendoza & Vince Napoli, *System of Man : An Introduction to Social Science*. London : D.C. Heath and Company, 1973, p. 100.
- 8 Raymond W. Mack & Kinball Young : *Sociology : social Life*, N.Y. : American Book Company, 1968, p. 62.
- 9 Robert Bierstedt, *The Social Order*, อ้างแล้วหน้า 237
- 10 คู่มืออย่างชัดเจนที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจากข้อเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, คึกฤทธิ์วิจารณ์, คลังวิทยา : 2502 หน้า 70–73 เกี่ยวกับกฎหมายที่ให้สวมหมวก ใส่รองเท้า ห้ามกินมากและอื่นๆ ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี
- 11 Robert K. Merton, *On Theoretical Sociology*. New York : the Free Press, 1967, p. 40.
- 12 David C. King & Marvin R. Koller, *Foundations of Sociology*. San Francisco : Holt, Rinehart and Winston, 1975 p. 144. Mendoza & Napoli, *System of Man* อ้างแล้วหน้า 182 และ James W.V. Zanden, *Sociology*, New York ; John Wiley & Sons, 1979 p. 262.
- 13 E.T. Hiller, *Social Relations and Structure*. New York : Harper & Row, Publishers, 1947.
- 14 John Biesanz & Mavis Biesanz, *Introduction to Sociology* อ้างแล้วหน้า 125 Biesanz & Biesanz ยกตัวอย่างว่าในสังคมจีนและสวีเดนต่างก็มีตำแหน่งของ “ครู” เหมือนกัน แต่บรรทัดฐานที่ผูกพันกับตำแหน่งครูในสังคมต่างกันไป ทำให้ครูแสดงบทบาทต่างกันไปมากในสองสังคมนี้ ดังนั้นบทบาทจึงเป็นส่วนของวัฒนธรรม ขณะที่สถานภาพเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบทางสังคม
- 15 Bierstadt, *The Social Order*, อ้างแล้วหน้า 248
- 16 John Biesang & Mavis Biesanz, *The Introduction to Sociology*, อ้างแล้วหน้า 136
- 17 ผู้ที่สนใจอยากทราบรายละเอียดของคำนิยามทางสังคม ยุคมการณ์ ความเชื่อทางสังคม และระบบสัญลักษณ์ อ่านเพิ่มเติมได้จาก สัญญา สัญญาวิวัฒน์ *การจัดระเบียบทางสังคม คณะรัฐศาสตร์*, 2524, หน้า 24–31.